

Конституційне право; муніципальне право

УДК 341.231.14:342.7

Соболь Миколай Олександрович

аспірант кафедри права

Європейського університету

Sobol Mykolai

PhD Student at the Department of Law

European University

ORCID: 0009-0006-6749-2398

**НЕВІДСТУПНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ, НАЦІОНАЛЬНЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ
NON-DEROGABLE HUMAN RIGHTS UNDER MARTIAL LAW:
INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS, NATIONAL REGULATION,
AND PRACTICAL CHALLENGES**

***Анотація.** Вступ. Повномасштабна війна та запровадження воєнного стану в Україні загострили питання меж допустимого втручання держави у сферу прав людини. За умов загрози існуванню нації держава застосовує надзвичайні заходи, що неминуче пов'язані з обмеженням окремих прав і свобод. Водночас міжнародне право та конституційні традиції виходять із наявності «ядра» прав, від яких держава не може відступати навіть під час війни. Практика воєнного стану виявляє труднощі розмежування обмежень і дерогації та ризики фактичного звуження невідступних гарантій, зловживання дискрецією і безкарності за грубі порушення.*

***Мета.** Метою дослідження є комплексний аналіз правового режиму невідступних прав людини під час воєнного стану шляхом зіставлення*

міжнародно-правових стандартів (МПГПП, ЄКПЛ, практика Комітету ООН та ЄСПЛ) із національним конституційним регулюванням України, розмежування обмежень прав і дерогації та виявлення ключових практичних викликів їх забезпечення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали наукові праці українських і зарубіжних авторів з проблематики невідступних прав людини, дерогації та меж обмеження прав в умовах воєнного стану, а також релевантні міжнародні документи й узагальнення правозастосовної практики. Методологічну основу становлять діалектичний підхід, формально-юридичний і системний методи, порівняльно-правовий аналіз, а також метод правового тлумачення. Застосовано елементи доктринального аналізу для уточнення понятійного апарату та виявлення ключових практичних викликів забезпечення невідступних прав під час дії режиму воєнного стану.

Результати. В дослідженні обґрунтовано, що невідступні права становлять мінімальне ядро правового статусу особи та абсолютні межі державної дискреції під час воєнного стану. Уточнено їх юридичну природу через поєднання природно-правового підґрунтя та позитивно-правового закріплення, а також показано зв'язок значної частини невідступних прав із нормами *jus cogens*. Встановлено, що МПГПП і ЄКПЛ формують модель дерогації з жорсткими матеріальними та процедурними вимогами, а практика Комітету ООН і ЄСПЛ підсилює зміст невідступних прав через позитивні обов'язки держави (ефективне розслідування, судовий контроль, запобігання безкарності). Проаналізовано національні гарантії, закріплені Конституцією України та законом про воєнний стан, і виявлено ключовий ризик: розрив між формальною відповідністю стандартам і практикою правозастосування. Найбільш проблемними визначено захист права на життя, протидію катуванням, умови тримання та доступ до правосуддя.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно зосередити на деталізації критеріїв «суворої необхідності» та пропорційності дерогаційних і обмежувальних заходів у національній практиці, виробленні стандартів ефективного розслідування порушень невідступних прав під час війни, а також на оцінці дієвості парламентського, судового й міжнародного контролю за надзвичайними повноваженнями держави.

Ключові слова: *невідступні права, воєнний стан, дерогація, обмеження прав, міжнародні стандарти прав людини, jus cogens.*

Summary. *Introduction. The full-scale war and the imposition of martial law in Ukraine have intensified the question of the limits of permissible state interference in the sphere of human rights. Under a threat to the life of the nation, the state applies extraordinary measures that are inevitably associated with restricting certain rights and freedoms. At the same time, international law and constitutional traditions proceed from the existence of a "core" of rights from which the state may not derogate even in wartime. The practice of martial law reveals difficulties in distinguishing between restrictions and derogation, as well as risks of the de facto narrowing of non-derogable guarantees, abuse of discretion, and impunity for gross violations.*

Purpose. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the legal regime of non-derogable human rights under martial law by comparing international legal standards (the ICCPR, the ECHR, and the case law of the UN Human Rights Committee and the ECtHR) with Ukraine's national constitutional regulation, distinguishing restrictions on rights from derogation, and identifying key practical challenges to ensuring these rights.

Materials and methods. The research materials include scholarly works by Ukrainian and foreign authors on non-derogable human rights, derogation, and the limits of rights restrictions under martial law, as well as relevant international instruments and summaries of law-enforcement and judicial practice. The

methodological framework comprises the dialectical approach, formal-legal and systemic methods, comparative legal analysis, and the method of legal interpretation. Elements of doctrinal analysis are used to clarify the conceptual framework and to identify key practical challenges in ensuring non-derogable rights during the operation of martial law.

Results. The study substantiates that non-derogable rights constitute the minimum core of an individual's legal status and the absolute limits of state discretion under martial law. Their legal nature is clarified through the combination of a natural-law foundation and positive-law entrenchment, and the link between a significant part of non-derogable rights and jus cogens norms is demonstrated. It is established that the ICCPR and the ECHR form a derogation model with strict substantive and procedural requirements, while the practice of the UN Human Rights Committee and the ECtHR reinforces the content of non-derogable rights through the state's positive obligations, including effective investigation, judicial control, and the prevention of impunity. National guarantees enshrined in the Constitution of Ukraine and the law on martial law are analyzed, and a key risk is identified: a gap between formal compliance with standards and law-application practice. The most problematic areas are identified as the protection of the right to life, prevention of torture, conditions of detention, and access to justice.

Discussion. Further research should focus on detailing the criteria of "strict necessity" and proportionality of derogation and restrictive measures in national practice, developing standards for the effective investigation of violations of non-derogable rights during armed conflict, and assessing the effectiveness of parliamentary, judicial, and international oversight of the state's emergency powers.

Key words: *non-derogable rights, martial law, derogation, restrictions on rights, international human rights standards, jus cogens.*

Постановка проблеми. Повномасштабний збройний конфлікт та запровадження режиму воєнного стану значно актуалізували в Україні проблему меж допустимого втручання держави у сферу прав людини. В умовах екзистенційної загрози для нації держава об'єктивно змушена вдаватися до надзвичайних заходів, що супроводжуються обмеженням окремих прав і свобод. Водночас міжнародне право прав людини та національні конституційні системи виходять із того, що існує певне коло прав, від яких держава не вправі відступати навіть за умов війни чи іншої надзвичайної ситуації. Саме ці права формують ядро правового захисту людської гідності та виступають абсолютними межами державної дискреції.

Практика застосування правового режиму воєнного стану засвідчує наявність істотних складнощів у розмежуванні допустимих обмежень прав і дерогації міжнародно-правових зобов'язань, а також у забезпеченні реального дотримання невідступних прав на рівні правозастосування. Формальна відповідність національного законодавства міжнародним стандартам не завжди гарантує ефективний захист таких прав у реальних умовах збройного конфлікту. Це зумовлює ризики їх фактичного звуження, зловживання надзвичайними повноваженнями та виникнення безкарності за грубі порушення прав людини.

У зв'язку з цим постає потреба комплексного наукового аналізу міжнародно-правових стандартів захисту невідступних прав, їх імплементації у національне законодавство України та практичних викликів забезпечення цих прав у період дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі проблематика невідступних прав людини в умовах воєнного стану досліджується у кількох взаємопов'язаних напрямках: 1) теоретико-правове осмислення природи non-derogable rights та їх співвідношення з абсолютними правами і jus cogens; 2) аналіз механізмів дерогації та відмежування її від загального режиму обмеження прав; 3) дослідження

національних конституційних меж і практичних ризиків правозастосування у період воєнного стану.

Перший напрям представлений роботами, в яких невідступні права інтерпретуються як «мінімальне ядро» правового статусу особи та як нормативні межі державної дискреції. У цьому контексті Х. Маркович розглядає пріоритетність базових прав і свобод у період воєнного стану та підкреслює, що надзвичайні умови не скасовують потреби в збереженні фундаментальних гарантій людської гідності, а лише змінюють конфігурацію ризиків для їх забезпечення [10]. Дослідниця фактично зміщує фокус із «переліку прав» на питання практичної ієрархії захисту та меж допустимого втручання держави.

Другий напрям концентрується на проблемі присвяченій саме українській практиці відступу від міжнародних зобов'язань і її наслідкам. В. Решота аналізує відступ України від зобов'язань за Конвенцією, акцентуючи на процедурних та матеріальних вимогах, а також на тому, що ефективність дерогації як юридичного механізму залежить від узгодженості з внутрішнім правовим режимом та від прозорості меж застосування надзвичайних повноважень [15]. Автор підкреслює проблему «формальної дерогації» без реальної корекції національного регулювання, що актуалізує питання нормативної визначеності та контролю.

Третій напрям охоплює дослідження конституційних засад забезпечення прав і свобод у період дії воєнного стану. Л. Півненко розглядає конституційні права в умовах воєнного стану через призму правових підстав їх обмеження, а також підкреслює значення процесуальних гарантій як механізмів стримування державної дискреції [13]. Н. Петечел аналізує обмеження прав у воєнний період у контексті пропорційності та ризиків надмірного розширення повноважень органів влади, що потенційно може призвести до системних деформацій у гарантуванні прав людини [12]. Важливим тлом для цих досліджень є також

праці Ю. Фігель, які окреслюють загальні проблеми обмеження прав у спеціальних правових режимах і дозволяють простежити еволюцію українських підходів у цій сфері [17].

Попри наявність суттєвого доробку, у науковій літературі зберігається фрагментарність, теоретичні концепції невідступних прав, аналіз дерогаційних механізмів та дослідження національних конституційних обмежень нерідко розглядаються окремо. Це зумовлює потребу комплексного підходу, який поєднає міжнародно-правові критерії, конституційні межі та практичні виклики правозастосування в єдиній логіці дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз правового режиму невідступних прав людини в умовах воєнного стану шляхом поєднання міжнародно-правових стандартів і національного конституційного регулювання. У роботі уточнюється зміст і юридична природа невідступних прав, їх співвідношення з *jus cogens* та абсолютними правами, а також розмежовуються механізми обмеження прав і дерогації. Окрему увагу приділено практичним викликам забезпечення цих прав у воєнний період та окресленню напрямів удосконалення правозастосування.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали наукові праці українських і зарубіжних авторів з проблематики невідступних прав людини, дерогації та меж обмеження прав в умовах воєнного стану, а також релевантні міжнародні документи й узагальнення правозастосовної практики. Методологічну основу становлять діалектичний підхід, формально-юридичний і системний методи, порівняльно-правовий аналіз, а також метод правового тлумачення. Застосовано елементи доктринального аналізу для уточнення понятійного апарату та виявлення ключових практичних викликів забезпечення невідступних прав під час дії режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Проблематика невідступних прав людини посідає ключове місце у сучасній теорії прав людини, оскільки стосується визначення мінімального, незмінного ядра правового статусу особи, яке підлягає охороні незалежно від політичних, безпекових чи надзвичайних обставин. У міжнародно-правовій доктрині невідступні права розглядаються як такі, від реалізації і захисту яких держава не вправі відмовитися навіть у період воєнного стану або іншої надзвичайної ситуації, яка загрожує існуванню нації, що прямо впливає з положень статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 15 Європейської конвенції з прав людини [11; 6].

У доктринальному вимірі невідступні права найчастіше описуються через категорію *non-derogable rights*, тобто прав, які не підлягають дерогації за жодних умов, відповідно до вичерпного переліку, встановленого статтею 4 (2) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтею 15 (2) Європейської конвенції з прав людини [11; 6]. У науковій літературі наголошується, що невідступні права виконують функцію нормативних «меж держави», унеможлиблюючи легалізацію найбільш грубих і системних порушень під прикриттям надзвичайного режиму.

Співвідношення невідступних і природних прав є предметом сталої дискусії між природно-правовим і позитивістським підходами. Природно-правова концепція виходить із того, що основні права людини є невід'ємними та притаманними від народження. Позитивістський підхід, натомість, допускає можливість обмеження більшості прав за умови дотримання законності, легітимної мети та пропорційності. У цьому контексті невідступні права обґрунтовано розглядати як правовий мінімум природних прав, який отримав позитивно-правове закріплення та спеціальний режим охорони. Вони становлять «ядро» правового захисту людської гідності, без якого втрачається зміст і мета гарантування прав людини.

Невідступний характер цих прав проявляється у неможливості їх обмеження або призупинення навіть за умов воєнного стану. Водночас абсолютність не означає відсутності правової структури чи меж застосування: йдеться не про необмежену свободу реалізації, а про категоричну заборону державі вдаватися до практик, несумісних із людською гідністю (свавільне позбавлення життя (ст. 6 МПГПП, ст. 2 ЄКПЛ), катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження (ст. 7 МПГПП, ст. 3 ЄКПЛ), рабство (ст. 8 МПГПП, ст. 4 ЄКПЛ), а також покарання без закону (ст. 15 МПГПП, ст. 7 ЄКПЛ)) [11; 6]. Отже, невідступні права характеризуються поєднанням абсолютного характеру заборони певних дій держави та чітко окресленого предмета правової охорони [10, с. 96].

Теоретичне обґрунтування підвищеного статусу невідступних прав тісно пов'язане з концепцією імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*). За загальновизнаним підходом *jus cogens* становлять норми загального міжнародного права, визначені у статті 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року як норми, відхилення від яких є недопустимим і які можуть бути змінені лише наступною нормою такого самого характеру, що визнаються міжнародною спільнотою держав у цілому як такі, відступ від яких є недопустимим, а зміна можлива лише наступною нормою такого самого характеру [3].

У доктрині підкреслюється, що значна частина невідступних прав людини кореспондує імперативним нормам міжнародного права. Зокрема, заборона катувань, рабства, геноциду, а також недопустимість свавільного позбавлення життя традиційно сприймаються як складові *jus cogens*. Це означає універсальний характер відповідних зобов'язань держави та неможливість їх обмеження ні внутрішнім правом, ні посиленням на надзвичайні обставини, включно з воєнним станом.

До критеріїв віднесення права до невідступних у міжнародному праві належать фундаментальний характер відповідного права, його безпосередній зв'язок із людською гідністю та наявність загальновизнаного консенсусу щодо недопустимості винятків із його захисту. Саме ці критерії пояснюють обмежений характер переліку невідступних прав і унеможлиблюють його довільне розширення державами.

Порушення невідступних прав тягне за собою особливі правові наслідки. На міжнародному рівні такі дії можуть кваліфікуватися як серйозні порушення міжнародного права, що зумовлює міжнародно-правову відповідальність держави та, у визначених випадках, індивідуальну кримінальну відповідальність винних осіб. Крім того, порушення таких норм не може бути легітимізоване жодними актами внутрішнього права, що прямо впливає з імперативного характеру норм *jus cogens* (статті 53, 64 Віденської конвенції про право міжнародних договорів) [3].

Для коректного аналізу правового режиму невідступних прав принципове значення має розмежування понять обмеження прав і дерогації. У національній правовій доктрині звертається увага на те, що інститут обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану часто використовується без належного розмежування з механізмом дерогації, що створює ризик фактичного звуження змісту прав, які за своєю природою мають абсолютний характер [4, с. 46]. Обмеження прав є загальноправовим механізмом, що дозволяє державі тимчасово звужити обсяг реалізації окремих прав із метою захисту публічних інтересів за умови дотримання законності, легітимної мети та пропорційності. Такі обмеження можливі у звичайному правовому режимі й не повинні нівелювати сутність відповідного права.

Дерогація, на відміну від обмеження, є спеціальним інститутом міжнародного права прав людини, застосовним виключно в умовах надзвичайної ситуації, що загрожує існуванню нації. Її правова природа

полягає у тимчасовому відступі держави від виконання частини міжнародно-правових зобов'язань за умови офіційного проголошення надзвичайного режиму та належного повідомлення міжнародних органів [15, с. 59].

Умовами допустимості дерогації визнаються наявність реальної та надзвичайної загрози життю нації, тимчасовий характер заходів, їхня сувороб необхідність і пропорційність, несуперечність іншим міжнародним зобов'язанням держави. При цьому дерогація не може поширюватися на невідступні права, перелік яких має вичерпний характер.

У доктрині підкреслюється, що право на дерогацію не надає державі необмеженої дискреції, а навпаки – підпорядковується сукупності матеріальних і процедурних критеріїв, спрямованих на недопущення зловживання надзвичайними повноваженнями та забезпечення збереження мінімальних стандартів захисту прав людини навіть за умов війни [15, с. 60-62].

У контексті воєнного стану межі дерогації набувають особливої ваги. Навіть за умов збройного конфлікту держава не звільняється від обов'язку поважати невідступні права людини, а заходи, що виходять за встановлені межі, становлять порушення міжнародного права. Відтак чітке розмежування обмеження прав і дерогації слугує правовим запобіжником від неправомірного розширення державних повноважень і забезпечує збереження фундаментальних гарантій людської гідності в умовах війни.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права є базовим універсальним договором, що визначає межі допустимого втручання держави у сферу прав людини в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема воєнного стану. Ключове значення у цьому контексті мають статті 4 та 6 Пакту, які встановлюють режим дерогації та закріплюють фундаментальні гарантії права на життя [11].

Стаття 4 МПГПП передбачає можливість тимчасового відступу держави від окремих зобов'язань за Пактом у разі надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, але встановлює матеріальні та процедурні обмеження такого відступу. По-перше, дерогаційні заходи допустимі лише в обсязі, суворо необхідному для подолання надзвичайної загрози. По-друге, вони не повинні суперечити іншим міжнародним зобов'язанням держави. По-третє, дерогація не може поширюватися на визначений перелік прав, які мають невідступний характер. Таким чином, Пакт формує модель надзвичайного режиму, у межах якої невідступні права виступають абсолютними межами державного розсуду [11].

Особливе місце у системі МПГПП посідає право на життя (стаття 6), яке визнається невід'ємним правом кожної людини, відступ від якого є недопустимим навіть за умов воєнного стану. Пакт не лише забороняє свавільне позбавлення життя, але й покладає на державу позитивні обов'язки щодо забезпечення ефективного захисту права на життя, що включає, зокрема, обов'язок проведення ефективного розслідування випадків насильницької смерті (статті 6 МПГПП у системному зв'язку зі статтею 2 ЄКПЛ та усталеною практикою ЄСПЛ) та притягнення винних до відповідальності [11; 6].

Важливу роль у визначенні змісту невідступних прав відіграє тлумачення Комітету ООН з прав людини. У Загальному коментарі № 29 Комітету ООН з прав людини щодо статті 4 МПГПП та Загальному коментарі № 36 щодо статті 6 МПГПП Комітет акцентує, що дерогація не може використовуватися як інструмент легалізації грубих порушень прав людини, а перелік невідступних прав має на меті збереження мінімальних стандартів людської гідності за будь-яких обставин [1; 2].

У регіональному вимірі відповідні стандарти конкретизуються Європейською конвенцією з прав людини та практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Конвенція визначає права, що мають

абсолютний характер і не підлягають дерогації навіть за надзвичайних обставин, зокрема право на життя, заборону катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборону рабства і примусової праці, а також принцип «немає покарання без закону». Абсолютний характер цих прав виключає будь-яке «балансування» з міркуваннями державної безпеки, їх охорона становить фундамент європейського публічного порядку [6].

Стаття 15 ЄКПЛ допускає дерогацію у разі війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації, однак ЄСПЛ виробив суворі критерії її допустимості, відповідно до яких держава має довести наявність надзвичайної ситуації, забезпечити пропорційність і часову обмеженість заходів, а також не поширювати дерогацію на невідступні права [6]. Значущим внеском практики ЄСПЛ є конкретизація позитивних зобов'язань держави: право на життя та заборона катувань включають обов'язок ефективного розслідування, судового контролю й запобігання безкарності.

Окремого аналізу потребує взаємодія міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини у контексті забезпечення невідступних прав під час збройного конфлікту. Хоча міжнародне гуманітарне право традиційно регулює поведінку сторін під час воєнних дій, а міжнародне право прав людини сформувалося як система захисту особи у мирний час, сучасна міжнародно-правова доктрина та практика виходять із принципу комплементарності цих правових режимів.

Зазначений підхід знаходить нормативне відображення, зокрема, у положеннях спільної статті 3 Женевських конвенцій 1949 року, яка встановлює мінімальні стандарти гуманного поводження з особами, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також у статтях 48, 51 і 57 Додаткового протоколу I 1977 року, які закріплюють принципи розрізнення, пропорційності та обережності під час ведення воєнних дій [7; 5].

Невідступні права людини, зокрема право на життя та заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, становлять спільний нормативний мінімум міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Їх дія не припиняється із початком збройного конфлікту, а, навпаки, підлягає посиленому захисту, що підтверджує нерозривний зв'язок між цими галузями міжнародного права у період воєнного стану.

Отже, міжнародно-правові стандарти захисту невідступних прав у період воєнного стану ґрунтуються на поєднанні універсального та регіонального механізмів, а також на комплементарній взаємодії гуманітарного права і права прав людини. Саме ця сукупність норм і підходів визначає критерії правомірності дій держав у період війни.

Для повного розуміння забезпечення невідступних прав доцільно звернутися до національного законодавства. Конституція України закріплює базові гарантії прав і свобод людини, які зберігають чинність і під час воєнного стану. Визначальне значення мають статті 27, 28, 29 та 64 Конституції України, які у сукупності формують конституційний механізм захисту невідступних прав та визначають межі допустимого обмеження прав і свобод у період воєнного стану [13, с. 1011].

Стаття 27 гарантує кожному невід'ємне право на життя та покладає на державу обов'язок його захищати. Її зміст узгоджується з міжнародними стандартами і передбачає не лише заборону свавільного позбавлення життя, а й позитивний обов'язок держави забезпечувати ефективний захист цього права [9].

Стаття 28 закріплює заборону катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Вона прямо відображає міжнародну концепцію абсолютності заборони катувань і не містить застережень щодо можливості її обмеження. Ця гарантія є одним із фундаментальних елементів правового захисту людської гідності [9].

Стаття 29 гарантує право на свободу та особисту недоторканність, визначаючи підстави й процедурні гарантії допустимого обмеження цього права. Хоча право на свободу не належить до переліку невідступних прав, Конституція закріплює мінімальні процесуальні стандарти (зокрема, заборону довільного затримання та необхідність судового контролю), які мають критичне значення в умовах воєнного стану [9].

Ключовим положенням для визначення меж допустимого обмеження прав є стаття 64, яка передбачає можливість обмеження окремих прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, але водночас встановлює перелік прав, що не можуть бути обмежені за жодних умов [9]. Отже, Конституція закріплює модель, за якої дерогаційні або обмежувальні заходи є допустимими лише за умови непорушності невідступних прав, виконуючи запобіжну функцію проти зловживань владними повноваженнями [12, с. 143].

Розвиток конституційних положень забезпечується спеціальним законодавством, насамперед Законом України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає підстави запровадження режиму, порядок діяльності органів державної влади та можливі обмеження прав і свобод [14]. Закон допускає тимчасове обмеження окремих конституційних прав для забезпечення оборони та громадської безпеки, водночас спираючись на конституційні межі та зберігаючи пріоритет невідступних прав [17, с. 223, 224].

Вплив на реалізацію прав людини посилюється через численні акти спеціального законодавства (у сфері кримінального провадження, безпеки, оборони, діяльності правоохоронних органів), які розширюють повноваження державних органів і можуть звужувати процесуальні гарантії. Це актуалізує проблему нормативної визначеності, оскільки оціночні формулювання, відсутність достатніх процедурних запобіжників і фрагментарність змін створюють ризики довільного правозастосування. У

воєнних умовах такі прогалини можуть призвести до фактичного звуження обсягу гарантій, що за своєю суттю мають невідступний характер.

Оцінка національного регулювання неможлива без аналізу імплементації міжнародних зобов'язань України. Формально правова система загалом відповідає міжнародним стандартам щодо захисту невідступних прав, однак правозастосовна практика виявляє колізії та прогалини, особливо у контексті реалізації механізму дерогації.

У науковій літературі обґрунтовано звертається увага на те, що часткове відкликання Україною дерогації у 2024 році не супроводжувалося змінами національного законодавства щодо обсягу обмежень прав і свобод людини, що ставить під сумнів реальне пом'якшення правового режиму воєнного стану та свідчить про можливий політико-правовий характер такого кроку [15, с. 67].

Таким чином, ризики порушення невідступних прав у національному контексті пов'язані передусім із розширенням дискреції органів влади та недостатньою ефективністю контрольних механізмів. Це обумовлює потребу системного перегляду законодавства і практики його застосування з урахуванням міжнародно-правових стандартів.

Право на життя є центральним елементом системи невідступних прав і підлягає інтенсивному захисту в умовах збройного конфлікту. Водночас саме воєнний стан створює найбільші ризики для реалізації цього права через масштаб бойових дій, залучення збройних формувань та ускладнення контролю за застосуванням сили.

Одним із ключових практичних викликів є забезпечення ефективного захисту цивільного населення. Міжнародні стандарти вимагають від держави вживати всіх можливих заходів для мінімізації шкоди цивільним особам, зокрема шляхом дотримання принципів розрізнення, пропорційності та обережності [7]. Утім, у реальних умовах конфлікту

реалізація цих принципів часто ускладнюється, що підвищує ризик загибелі цивільних осіб і руйнування об'єктів цивільної інфраструктури.

Суттєвою проблемою є ефективне розслідування воєнних злочинів і порушень права на життя. Невідступний характер цього права зумовлює обов'язок держави забезпечити ретельне, незалежне та своєчасне розслідування кожного випадку насильницької смерті. Воєнний стан створює об'єктивні перешкоди для збирання доказів, доступу до місця події та встановлення обставин правопорушення, що ускладнює притягнення винних до відповідальності та підвищує ризик безкарності.

Окремого аналізу потребує проблема стандартів доказування. З одного боку, держава зобов'язана гарантувати високі стандарти доказування для забезпечення справедливості процесу, а з іншого, надмірно жорсткі вимоги у воєнних умовах можуть фактично унеможливлювати захист права і притягнення винних. Це формує потребу в інституційних рішеннях, які дозволяють забезпечити належний баланс між процесуальною справедливістю та реаліями збройного конфлікту без розмивання сутності гарантій.

Абсолютна заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження є наріжним каменем міжнародної системи прав людини. Її невідступний характер означає, що жодні обставини, включно з воєнним станом або міркуваннями національної безпеки, не можуть виправдати відступу від заборони катувань, що прямо передбачено статтею 2 (2) Конвенції ООН проти катувань 1984 року [8].

Практичні виклики найбільш виразно проявляються у сфері умов тримання осіб, позбавлених свободи (зокрема затриманих і підозрюваних у злочинах, пов'язаних із конфліктом). Переповненість установ, обмеження доступу до медичної допомоги та неналежні умови можуть призводити до поводження, яке наближається до нелюдського або такого, що принижує гідність. Тому особливого значення набувають превентивні механізми,

зокрема нагляд за місцями несвободи, що відповідає підходам, закріпленим у Факультативному протоколі до Конвенції проти катувань (ОПСАТ) [16]. У період воєнного стану такі механізми нерідко стикаються з організаційними й безпековими обмеженнями, що знижує рівень захисту осіб під контролем держави.

Невід'ємною складовою проблематики є безкарність. Відсутність ефективних розслідувань, затягування проваджень або неналежна кваліфікація дій винних осіб підривають довіру до правосуддя та створюють передумови повторних порушень. В умовах війни ця проблема загострюється, оскільки суперечить абсолютному характеру заборони катувань і нівелює її превентивну функцію.

Ефективний захист невідступних прав неможливий без доступу до правосуддя та ефективних засобів правового захисту, що гарантовано статтями 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини, статтями 14 і 2 (3) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також статтею 55 Конституції України [6; 11; 9].

Хоча воєнний стан впливає на функціонування судової системи, переміщення судів, кадровий дефіцит, обмежена доступність засідань і порушення процесуальних строків знижують ефективність судового захисту, проте водночас навіть за надзвичайних обставин процесуальні спрощення не повинні руйнувати базові гарантії справедливого суду, особливо у справах, що стосуються невідступних прав.

Додатковим гарантійним виміром є доступ до міжнародних механізмів захисту прав людини у випадках неефективності національних засобів. Проте тривалість процедур і складність доказування можуть обмежувати практичну доступність такого захисту для постраждалих. Це підкреслює необхідність підвищення ефективності саме національних механізмів як первинної лінії захисту.

Загалом практичні виклики забезпечення невідступних прав у період воєнного стану пов'язані не лише з нормативним регулюванням, а й із реальними труднощами правозастосування. Подолання цих викликів становить ключову умову ефективного захисту людської гідності в умовах збройного конфлікту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження встановлено, що невідступні права людини становлять фундаментальне ядро системи прав людини, збереження якого є обов'язковим навіть у період воєнного стану. Їх юридична природа зумовлена поєднанням природно-правового походження та позитивно-правового закріплення у міжнародних і національних нормативних актах, що надає цим правам абсолютний характер охорони.

Аналіз міжнародно-правових стандартів засвідчив, що Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Європейська конвенція з прав людини формують модель дерогації, в межах якої невідступні права виступають непорушними межами державного розсуду. Тлумачення відповідних положень Комітетом ООН з прав людини та Європейським судом з прав людини підтверджує, що навіть у період збройного конфлікту держава зобов'язана забезпечувати ефективний захист таких прав, включно з виконанням позитивних зобов'язань (розслідування, судовий контроль, запобігання безкарності).

Дослідження національного законодавства показало, що Конституція України закріплює базові невідступні права та визначає межі допустимого обмеження прав і свобод у період воєнного стану. Законодавче регулювання правового режиму воєнного стану загалом відповідає конституційним та міжнародним вимогам, однак містить положення з недостатньою нормативною визначеністю, що може створювати ризики довільного правозастосування.

Аналіз практичних викликів дозволив зробити висновок, що основні загрози реалізації невідступних прав пов'язані не стільки з наявністю нормативної бази, скільки з умовами її застосування у воєнний період. Найбільш проблемними залишаються захист права на життя та ефективне розслідування воєнних злочинів, дотримання абсолютної заборони катувань і нелюдського поводження, забезпечення доступу до правосуддя та ефективних засобів правового захисту.

Сформульовані у дослідженні наукові положення загалом підтверджено. Доведено, що невідступні права мають подвійний режим захисту (міжнародно-правовий і конституційний), а формальна відповідність національного законодавства міжнародним стандартам не гарантує автоматичного забезпечення цих прав на практиці. Виявлено, що ключовим викликом залишається розрив між нормативним регулюванням і реальними механізмами правозастосування у період воєнного стану.

З огляду на отримані результати, обґрунтовано доцільність удосконалення правового регулювання та практики застосування шляхом підвищення нормативної визначеності й процедурної деталізації обмежувальних заходів, посилення процесуальних гарантій у справах, що стосуються невідступних прав, зміцнення ефективного контролю за діяльністю органів державної влади, забезпечення належної імплементації міжнародних стандартів у національну правозастосовну практику. Реалізація цих заходів сприятиме посиленню правових гарантій людської гідності та забезпеченню балансу між вимогами національної безпеки й захистом фундаментальних прав людини в умовах воєнного стану.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на поглиблення критеріїв правомірності обмежувальних і дерогаційних заходів у національній практиці, насамперед через деталізацію стандартів «суворої необхідності» та пропорційності й вироблення підходів до їх застосування судами під час воєнного стану. Окремого аналізу потребують процесуальні

гарантії забезпечення невідступних прав у кримінальному провадженні та під час тримання під вартою, включно зі стандартами ефективного розслідування порушень права на життя і заборони катувань, доказовими порогоми в умовах збройного конфлікту та механізмами запобігання безкарності. Перспективним також є дослідження узгодженості міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також оцінка дієвості парламентського, судового, омбудсменського й міжнародного контролю за надзвичайними повноваженнями держави з метою мінімізації розриву між формальною відповідністю стандартам і реальною правозастосовною практикою.

Література

1. General Comment No. 29 States Of Emergency (Article 4). 2001. 8 p. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/21/Rev.1/Add.11> (дата звернення: 10.11.2025).
2. General Comment No. 36 Article 6: right to life. 2019. 21 p. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/GC/36> (дата звернення: 10.11.2025).
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 23.05.1969 : станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 10.11.2025).
4. Гриньо Д. Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 45–48.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 07.12.2025).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.12.2025).

7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 07.12.2025).

8. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1984 : станом на 13 листоп. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 10.12.2025).

9. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.12.2025).

10. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95–99. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13> (дата звернення: 01.12.2025).

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.12.2025).

12. Петечел Н. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Law&Society*. 2024. № 9. С. 141–146 [in Ukrainian].

13. Півненко Л. Конституційні права людини в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні: правові аспекти їх обмеження. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects*. 2023. С. 993–1017.

14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 02.12.2025).

15. Решота В. Відступ України від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Право України*. 2025. № 2025/07. С. 56-70. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-056>

16. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.2002 : станом на 21 лип. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 02.12.2025).

17. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична*. 2015. № 2. С. 222–230.

References

1. General Comment No. 29 States Of Emergency (Article 4). 2001. 8 p. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/21/Rev.1/Add.11>
2. General Comment No. 36 Article 6: right to life. 2019. 21 p. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/GC/36>

3. Videnska konventsiiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv: Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 23.05.1969: stanom na 13 cherv. 1986 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian].

4. Hryno D. D. Obmezhenia prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2023. № 2. S. 45–48 [in Ukrainian].

5. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku: Protokol Orh. Obiedn. Natsii vid 08.06.1977: stanom na 8 hrud. 2005 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].

6. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Konventsiiia Rady Yevropy vid 04.11.1950: stanom na 1 serp. 2021 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 03.12.2025) [in Ukrainian].

7. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naseleattia pid chas viiny: Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 12.08.1949: stanom na 23 liut. 2023 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

8. Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia: Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 10.12.1984: stanom na 13 lystop. 1998 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].

10. Markovych Kh. M. Prava i svobody liudyny v umovakh voiennoho stanu: fokus priorytetiv. Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo». 2023. № 4. S. 95–99. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13> [in Ukrainian].

11. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: Pakt Orh. Obiedn. Natsii vid 16.12.1966: stanom na 19 zhovt. 1973 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].

12. Petechel N. Obmezhennia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu. *Law&Society*. 2024. № 9. S. 141–146 [in Ukrainian].

13. Pivnenko L. Konstytutsiini prava liudyny v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: pravovi aspekty yikh obmezhennia. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects*. 2023. S. 993–1017 [in Ukrainian].

14. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII: stanom na 14 trav. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

15. Reshota V. Vidstup Ukrainy vid zoboviazan za Konventsiiieu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. *Pravo Ukrainy*. 2025. № 2025/07. S. 56. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-056> [in Ukrainian].

16. Fakultatyvnyi protokol do Konventsii proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia ta pokarannia (ukr/ros): Protokol Orh. Obiedn. Natsii vid 18.12.2002: stanom na 21 lyp. 2006 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text [in Ukrainian].

17. Fihel Yu. O. Obmezhennia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Yurydychna*. 2015. № 2. S. 222–230 [in Ukrainian].